

РАДОВАН М. МАРИНКОВИЋ

**ДОСЕЉАВАЊА У ТРНАВСКА СЕЛА У ВРЕМЕ И НЕПОСРЕДНО
ПОСЛЕ ХАЦИ-ПРОДАНОВЕ БУНЕ**

Иако је кратко трајала и трагично је завршена 1814. године, о Хаџи-Продановој буни релативно је доста писано. О онима који су развили устанички, бунџијски, пркосни барјак на Илијаку у Трнави, тукли се са Турцима и њиховим помагачима на Небошу, скривали се по планини Јелици, на Аџибовцу у Горачићима¹ и у митској пећини Шљепаји недалеко од манастира Стјеник,² побијени пре довођења у Чачак или су одведени у Београд, где су посечени или набијени на коље — писали су историчари, хроничари и летописци, певали народни пјевуни и песници, казивали приповедачи, на сцени их оживљавали драматичари, али их и славили народни гуслари (посебно у драгачевским и трнавским селима). Сви су они, у своје списе, певање и појање уносили херојску, узвишено сведочили или дочаравали јунаштво бораца, мучеништво народа, и давали готово светачко обележје подвижништву и Хаџи-Продана Глигоријевића, и посебно — игумана Пајсија Ристовића, и ђакона Авакума, и попа Радована Вујовића. Није изостајала осуда турског насиља, нити (не баш увек) улоге кнеза Милоша Обреновића у овом догађају.

Свима је, ипак, измицало пажњи нешто што је, као последица буне и трагедија после ње, дало, на одређен начин, печат живљењу људи на овим просторима, које је — у моравичком, драгачевском и трнавском крају — захватио пламен бунтарства. Нико, дакле, колико је познато, није писао о миграцијама становништва у време Хаџи-Проданове буне и непосредно после ње у овом делу Србије. Истраживачи су се преваходно бавили, ако је реч о овој тематици, судбином породице Хаџи-Продана и његове браће, не и житеља Рашчића, Лисе или Шума, односно Горачића, Губереваца и Котраже (са околином), оних родова који су, услед турског зулума, били принуђени да напусте огњиште предака и — да би сачували главе — одлазили у неизвесност сеоба.

Вршећи етнографске претраге у Драгачеву и чачанским (посебно трнавским) селима, неминовно смо се суочили и са овим проблемом, кога нису запазили ни Јован Ердељановић,³ ни Коста Јовановић,⁴ исписујући, као Цвијићеви ученици, своје студије о становништву доњег и горњег Драгачева. И хроничарима моравичког краја⁵ ова тема није заокупљала пажњу, што је случај и са ауторима хроника неких трнавских насеља. Карактеристично је да се овим проблемом није бавио ни јереј Милисав Протић Д. Гучанин у хроници „Трнавски мученици“.⁶ Разлози за мимоилажење ове теме вишеструки су и лако их је објаснити: Хаџи-Проданова буна кратко је трајала да би, по њиховом резонувању, могла битије утицати на померање становништва; важније је, чинило им се, било приказати страдање бунџија, него се задржавати на нечему што је (можда) другоразредно; уз то, у свести потомака остајало је, као неизбрисива успомена, мучеништво и подвижништво предака, не и — сопствене муке; сем тога, сеобе „према Морави“ неминовно су и раније трајале, посебно из правца Санцака у време Карађорђевог изласка на Сјеницу 1809. године, па су настављене и после Хаџи-Проданове буне.

Међутим, подаци са којима располажемо, до којих смо дошли проучавањем историјских извора (делом и казивањима потомака досељеника у трнавска села), недвосмислено потврђују да је Хаџи-Проданова буна итекако утицала на демографска кретања у неким моравичким, драгачевским и трнавским селима, из којих су неки родови одлазили и на шире просторе Шумадије и Србије.

Нема у Трнави и околним селима потомака Јована Кличанина из драгачевске Церове, кога је посекао чачански муселим Латиф-ага.⁷ Нити потомака Хаџи-Продана Глигоријевића. Али, од Придворице до Ласца, од љубићких села до Водња код Смедерева живе они чији су

чукундедови стали под бунцијски барјак на Илијаку, Небошу, Божићевом гробу, Рајинцу, изнад пећине Шљепаје. Неки су прелазили планину Јелицу (највише их је у трнавским селима), други и Западну Мораву, трећи хитали према Сави и Дунаву, куда су, одлазећи „преко“, журили Глигоријевићи. Некима се „семе затрло“, неки се асимиловали у друге родове и народе, поједини су мењали породична имена и остајали у „Србијици својих отаца“.

Покушаћемо да ово потврдимо снагом историјских чињеница.

Шта се збило са Хаџи-Проданом Глигоријевићем и његовом породицом, довољно је познато да бисмо и ми говорили о њиховим сеобама.

Зна се: пре него што се предао Турцима у Чачку и отишао у Трnavу, Хаџи-Продан се, након пропасти првог српског устанка, извесно време задржао око Мучња, а потом на простору Рашчићи—Лиса—Шуме, који је напустио под доста драматичним околностима — побегао је из рашчићке пећине Шљепаје. Пре тог бекства чували су га — да би опстао — они мештани који су пркосили Турцима (Савићевићи и Дешићи у Рашчићима, Комадине у Лиси, али и неки други).⁸ Пре него што се предао чачанском муселиму Латиф-аги, Аџија је распустио своје ратнике. Али, после буне у Трнави, која се проширила и на суседна трнавска и драгачевска села (Горачиће посебно), на удару су се нашле управо оне породице које су га чувале, не само они родови из којих су били непосредни Аџијини пратиоци (који су се „спустили“ у Чачак и Трnavу), већ и сви други. Турци, једноставно, нису знали за милост (мада су то обећали Милошу Обреновићу), па су настале бежаније из моравичких и драгачевских села, посебно према трнавским насељима, али и даље — на север и исток.

Занимљиво је, при том, да се мало родова из Рашчића, Лисе и Шума, бежећи испред Турака и њихових злодела, настанио у Драгачеву: у Гучу су, изгледа, стигли Дешићи, а у Горачиће — нико. (Ово је, можда, и логично: сигурност у селима захваћеним буном била је крајње неизвесна, па се ваљало удаљити из тог краја; можда, чак, и у саму Трnavу, где је запаљен огањ буне, али и где се углавном није могло знати шта се збивало у завичају).

Тада су се у Трnavу из драгачевских Горачића доселили Станићи и Симовићи; можда и Алексићи (Плазинићи) из Губереваца (Драгачево), а касније и Авејићи (данас Авићи) из Шума код Ивањице. Свакако и Дмитрићи из Котраже.⁹ У Придворицу су стигли Ајдачићи (данас Јовановићи) из Лисе и настанили се испод „Растовог бријега“.

Неки родови су се „одмицали“ од Трнаве — као Лишанчићи из Лисе, који су побегли у Атеницу, где су их прихватили Поповићи — Палалићи, активни учесници у буни, који су, потом, прешли у суседну Лозницу.¹⁰ У трнавску Премећу досељени су из драгачевских Губереваца Јечменице и Плазине (Плазинићи), а можда и Јанковићи из Котраже. У Жежевицу — Церовци из драгачевске Церове, а можда и Новичићи из Горачића. Могуће је да су тада у Премећу стигли и Самарцићи из Рогаче, односно Достанићи из драгачевске Турице; затим Бешевићи из Губереваца, који су стигли и у Кукиће када и Ружичићи из Горачића. Не може се поуздано доказати да ли су тада у Петницу приспели Пузе из Котраже, Савићевићи из Рашчића и Вељовићи из Горачића. Или Давидовићи из Горачића у Мршинце. У Бањицу су стигли Стоврази из Миросаљаца и Јоловићи из Лисе (можда и из Горачића?).

Да су житељи Рашчића, Лисе и Шума прелазили планину Јелицу, потврђује и епитаф на споменику у Жаочанима: „Овде почива раб божиј Петар Марић житељ жаочански а родом из села Лисе кои часно и поштено поживи 80 год[ина]. Престави [се]... септ[ембра] 1869 г. Бог да му душу [прости]. Овај спомен ударише синови оцу Милое и Лука кмет. Писа Глишо Дмитрић из Ко[траже]“.¹¹ Ето, родбина позва и каменоресца из завичаја (Котража—Лиса) да добегу испише надгробни „биљег“ и потврди одакле је дошао. Иначе, Марићи су тада настањени и у Балуги (трнавској), а можда и у Виљуши, Јездини и Кукићима. Из Лисе су стигли у Жаочане још и Комадинићи и Маџаревићи. (Један споменик у Жаочанима и ово потврђује: Милосав Маџар, родом из Лисе, овде је умро 1823. године).¹² Касније су у Жаочане и Слатину стигли и Ајдацићи из Лисе, Достанићи из Турице, а Савићевићи из Рашчића у Липницу.

У Лазац су непосредно после Хаџи-Проданове буне добили Лишани и Лишанци (данас заједничко презиме Лишанин), а у Заблаће: Вучковци (данас Вучковићи) из котрашког засеока Вучковица, Комадинићи из Лисе и вероватно Котури (Котуровићи) из Дубца. У Кукиће су досељени Комадине (Комадинићи) и Маџаревићи из Лисе, можда и њихови земљаци Маџаревићи, који су се настанили и у Слатини, где су досељени, из Котраже, и Планинчићи. Вероватно су тада у Рајац стигли Бешевићи из Губереваца, као и њихови земљаци Вујичићи — добеглице у Жежевици. Драгачевску Живицу, односно Губереваца, напустио је део Страњанаца (Страњанчевића) и ново огњиште свио у Мршинцима. Није јасно одакле је у Заблаће стигао неки Павлић Јањић (да ли из драгачевских Горачића?), а зна се да

су Јањићи активно учествовали у Хаџи-Продановој буни. Такође није јасно одакле су дошли и појединци којима је уз име стављано само „дошљак“ или „дошлац“ (као у Јездини, Ласцу и Бањици, где се 1822. године помиње неки Симо бежанац).¹³

Извесно је да су непосредно после буне у Атеницу дошли Дмитрићи из Котраже, одакле су можда и Гмитровићи, који се помињу у Слатини. Могуће је да су тада Лису напустили и Лисечани, за које у трнавским селима знају 1822. године тевтери чибука.¹⁴ Или су се Брановићи настанили у Слатини дошавши из Губереваца, заим Поповићи у Слатини, пореклом из Горачића, или Јечменице у Премећи, пореклом из Губереваца.

Карактеристична је судбина породица неких активнијих учесника Хаџи-Проданове буне из Драгачева:

Један Главоњић, по прилици Ђорђе, из Горачића покупио је своју ужу породицу и побегао, плашећи се освете, чак у Водањ код Смедерева. Његови потомци Ђорђевићи и данас имају надимак Главоњици.¹⁵ Истовремено, са својом породицом, одселио се из Горачића у Обрву код Карановца (Краљева) и Стојко Главоња (Главоњић).¹⁶ Неки горачићки Главоњићи отишли су тада и у љубићко село Врање, али их тамо више нема.¹⁷

Напуштајући Горачиће, блиски сродници кнеза Илије Поповића, који је имао (заједно са кнезом Божићем Божићевићем, од кога су Новичићи и Јаковљевићи) тешку и незахвалну улогу откривача Турцима појединих коловођа буне у Трнави, посебно игумана Пајсија,¹⁸ пребегли су у трнавске Мршинце (и Слатину), где њихови потомци и данас живе. За ово су имали најмање два разлога: учешће у буни, али и склањање испред осуде народа за окривање скровишта игумана Пајсија Ристовића, без обзира што је кнез Илија ово урадио након свирепог мучења на кога су га ставили Турци и кнез-Милошеви људи под командом Арсенија Ломе.

Неки Ружичићи из Горачића, активни учесници у буни, напустили су родна огњишта и побегли преко Западне Мораве: у Мојсињу се настанио Јован и у Тамнику Милован.¹⁹

Под нејасним околностима, са потеса Чакаја у драгачевској Трешњевици, непосредно после Хаџи-Проданове буне избегли су, променивши презиме, и Чакајци, који су стигли у трнавска села (Липница, Слатина).²⁰

У посебно специфичној, изузетно тешкој, ситуацији нашла се породица Милића Радовића, хајдучког харамбаше и Карађорђевог војводе из драгачевске Каоне. Наиме, он се пре ове буне склонио ис-

пред Турака на Борову страну (њего је, заправо, и тражио, одлазећи из трнавског манастира, Латиф-ага), али су му Турци супругу и децу повезали у синџире и одвели у Чачак оставивши поруку: пустиће их ако се Радовић преда. И заиста, по угушењу буне, неустрашиви Милић Радовић отишао је у Чачак и предао се Турцима. Одавде је спроведен у Београд и бачен у тамницу, из које га је избавио неки Турчин. Није јасно да ли су Турци испунили обећање — да пусте на слободу чланове Радовићеве уже породице (супруга, деца), који се, иначе, после ових догађаја, више не помињу у Каони. Међутим, у току припрема за „рудничку буну“ 1824. године, на простору Брсница — Мрчајевци — Тамник, по прилици у Тамнику, помиње се неки Петар, синовац Сима Радовића из Каоне, брата војводе Милића. Изгледа да је овај Петар син Васиља, Милићевог и Симовог брата, али није јасно када су се они настанили у Шумадији и да ли је код њих дошла (ако је пуштена из тамнице) супруга (са децом) Милића Радовића. Ипак, најбитније, за нашу тему, свакако је сазнање да су се неки Радовићи из Каоне у време Хаџи-Проданове буне или непосредно после ње настанили у љубићким селима и према Краљеву. Није утврђено да ли су њихови потомци Васиљевићи (по Васиљу) у Тамнику.²¹

Ако бисмо нашу тему проширили, не задржавајући се искључиво на насељеницима у трнавским и околним селима, долазимо до нових података о одсељавању из драгачевских и трнавских села, посебно у Чачак и Шумадију.

Несумњиво је да су се неки родови настанили у Чачку непосредно пред буну у Трнави и после ње. Ово потврђују и два споменика, нађена у Чачку.

На првом споменику овакав је епитаф: „Овај билег удари Глишо Марк[овић] отцу свому Марку Радовановићу из Ступчевића које за отечество и помоћ србску од Турчина Латив аге погинуо овде 12 маја 1814“. Споменик се налазио на Чачанском гробљу.²² Радовановић је, дакле, погинуо пре буне у Трнави, а могуће је да је ухваћен као хајдук — из реда оних Карађорђевих устаника који су пружали отпор Турцима и после пропасти првог српског устанка.

Други споменик налазио се у Моравској улици.²³ Неки каменорезац је у камен урезао овај текст: „1814. Зде посечен јест Јован Кличанин рођен у селу Церови а живот изгуби у Чачку от сабље силног Латива чачанског муселима. Овај билег воздиже Милован Б. (?) Јовановић и Милан Јовановић своим почившему родителу за вјечно

возпоминание маја 27 г. 1837“. Није познато када је Кличанин погубљен: пре или после Хаџи-Проданове буне.

После другог српског устанка потомци Марка Радовановића и Јована Кличанина живели су у Чачку, где су досељени из Ступчевића код Ариља и драгачевске Церове. Глишо Марковић, син Марков, и Милан Кличанин — Јовановић, син Јованов, помињу се 1839. године као старешине домаћинства.²⁴ Протоколи умрлих бележе да је Милан Кличанин умро у Чачку 6. априла 1840. оставивши потомке.²⁵

У то време, око 1815. године, у Чачку су се настанили, долазећи из Горачића, и Ружичићи — Николићи и Гавриловићи, а из Губереваца Јечменице (Јечменићи), чији се потомци помињу у документима XIX и XX века.

Низ родова из Лисе и Драгачева побегао је преко Западне Мораве и настанио се у љубићким и таковско-рудничким селима: Басарићи из Губереваца у Бресници, Криваче из Горачића у Остри, Беличани (није јасно данашње њихово презиме) у Прислоници, Лишани (данас Миловановићи и Тиловићи) из Лисе у Пријевору, Пртењаци из Котраже у Видови.²⁶ Други су се померили према Карановцу (данас Краљево): Лишани из Лисе стигли су у Обрву (заједно са Главоњићима из Горачића) и Лађевце, Самарцићи из Рогаче у Поповиће и (вероватно) Маџаревићи из Лисе у Опланић.²⁷ Неке индиције, такође, упућују и на податке да су Чубрићи дошли из Горачића у Сирчу, Бекићи из Ртију, Маџаревићи из Лисе и Ракићевићи из Губереваца у Опланић, Стојановићи из Горачића у Мрчајевце и Обрву, Новичићи и Стојановићи из Горачића у Лађевце, Планојевићи из драгачевских Миросаљаца у Милочај, Капларевићи из Милатовића у Катргу, Василијевићи из Горачића (Живица) у Тамник.²⁸ Међутим, поузданије потврде за ову претпоставку нема, и поред чињеница да их неки најстарији памћеници у Драгачеву не заборављају. . .²⁹

Ако се суди по овим подацима, извесно је да је Хаџи-Проданова буна, иако је кратко трајала, утицала на миграције становништва у неким моравичким, драгачевским и трнавским селима. Напуштајући Рапчиће, Шуме, Лису, Трешњевицу, Миросаљце, Горачиће, Губеревце, Милатовиће. . . неки родови су свили своја нова породична огњишта, не само у селима на десној обали Западне Мораве код Чачка (Придворица, Јездина, Атеница, Трнава, Кулиновци, Виљуша, Липница, Балуга, Жаочани, Слатина, Мршинци, Лазац и нека друга насеља), већ и у Шумадији, посебно љубићким селима (Мојсиње, Прислоница, Вранићи, Мрчајевци, Остра, Пријевор и нека друга), затим у таковско-рудничким насељима и селима према Краљево (Обрва, Сир-

ча, Опланић, Поповић). Други су одлазили и даље — стигавши и до Водња код Смедерева. Извесно је да је тих родова и више него што их је обухваћено овим радом. Свестранија проучавања ове теме дала би о томе несумњиве доказе.

Бежали су на нове просторе они родови или њихови делови који су пружали уточиште Хаџи-Продану и његовим људима у време њиховог боравка у Рашчићима и Лиси или су, потом, учествовали, са пушком у руци, у самој трнавској (неки је зову и драгачевска) буни. Ти родови су се настањивали у економски богатијим селима него што су она у моравичком крају и у Драгачеву. Али, те сеобе нису биле економске, већ — тада — превасходно политичке. Овим насељеницима, посебно у трнавским селима, придружиће се, касније, најпре њихови сродници и кумови, а потом комшије и пријатељи (нарочито у Паковраћу, Парменцу, Придворици, Бељини, Лозници, Јездини, Кулиновцима, Атеници, Трнави, Виљуши, Жежевици, Балуги, Кукићима, Бањици, Рајцу, Слатини, Мршинцима, Жаочанима и осталим насељима). Тиме су се политичким мигрантима придружили — економски.

Ако се зна да су Моравичани и Драгачевци у трнавска села стицали и у XVIII веку, али и касније, све до нашег доба — онда је посве разумљиво откуда толико њихових родова у овим насељима данас — у неким чак и до једне четвртине данашњег живља.⁸⁰

НАПОМЕНЕ И ОБЈАШЊЕЊА

1. Јереј Милосав Д. Протић Гучанин, „Трнавски мученици“ — „Авакумово и Пајсијево време“, Битољ, 1939. Ацибовац је, иначе, мањи потес недалеко од цркве у Горачићима. На њему су до скоро уочавани остаци некакве богомоље, која није истражена. Легенда назив овог локалитета везује за име Хаџи-Продана Глигоријевића.

2. „Неимари“, „роман из новије српске историје“, написао К. П. бивши учитељ, „Дело“, 11, Београд, 1896. Аутора нисмо успели да идентификујемо. Он помиње, као јунаке свог романа, поред осталих, Манојла Прокића, Обрада Момировића и Михаила Глигоријевића (брата Хаџи-Продановог). Прву двојицу нисмо успели да идентификујемо — таква презимена не постоје у Горачићима и суседним селима. (Чак ни презимена која би била изведена из њихових имена, рецимо — Манојловићи и Обрадовићи). Извесно је да је аутор јунаке измислио, што ји и разумљиво у прозној књижевном делу, али је несумњиво, судећи по атмосфери коју описује, да је имао прототипове. Позитивне личности су изгледа Главоњићи, који су одсељени у Водањ. Иначе, из Горачића су, сем Главоњића, у овој буни учествовали: Поповићи, Богићевићи (данас Новичићи и Јаковљевићи), Јоксимовићи, Стојановићи, Станићи (недалеко од њихових кућа познају се неки гробови, за које је покојни Богдан Станић 1970. године тврдио да су у њима посмртни остаци оних који су посечени непосредно после Хаџи-Проданове буне), Симовићи, Петковићи, Јањићи—Недељковићи, Трашевићи, Бодићи, Царевићи, Јеринићи и неки други родови. Зна се, по предању, да су синови војводе Новака Бошковића — Петковића (Новачић из Горачића), који је погинуо 1813. године, сакупили читаву чету људи у свом селу, која је држала страже по планини Јелици, а уједно чувала збег раје на изворишту потока Рајинац; део људства из Горачића налазио се и у Трнави, под непосредном командом Хаџи-Продана Глигоријевића. На роман „Неимари“ не указујемо као на аутентичан историјски извор, већ као на чињеницу да је Хаџи-Проданова буна инспирисала и књижевне посленике.

3. Јован Ердељановић, „Доње Драгачево“, Српска краљевска академија, Београд, 1902.

4. Коста Јовановић, „Горње Драгачево“, Српска краљевска академија, Београд, 1908. Ово наше истраживање вршено је у оквиру реализације пројекта „Чачак, Лучани и Горњи Милановац етнографски“ Етнографског музеја у Београду, Српске академије наука и уметности и Народног музеја у Чачку, који финансира Основна заједница науке региона Краљево са седиштем у Чачку.

5. Др Стеван Игњић, Јован Радовановић, Властимир Луковић, Љубомир Марковић и Милан Бујошевић, „Ивањица“, хроника моравичког краја, Републички одбор СУБНОР-а Србије, Општински одбор СУБНОР-а у Ивањици и „Четврти јул“, Београд, 1972, стр. 41—48. Ваља знати да су Лиса (Драгачево) и Рапчићи (моравички крај) суседна села. У Рапчићима се до пре петнаестак година налазила црквица Хаџи-Проданова, коју су градитељи пута Гуча—Ивањица порушили несавесно рукујући експлозивом. Црквица је испред пећине Шљенаје, коју ваља разликовати од истоимене пећине код манастира Стјеник на планини Јелици, која се помиње у роману „Неимари“ и за коју предања тврде да је зазидана, с тим да је могу наћи, ако се врате, само устаници Хаџи-Проданови.

6. Као под 1.

7. О овом човеку и његовим потомцима биће речи нешто шире у овом раду.

8. Архив САНУ, Београд, писмо ивањичког свештеника Луке Прокопијевића владици Јањи Нешковићу из 1860. године, бр. 9032.

9. Подаци добијени теренским истраживањем. Свест о овоме нарочито је развијена код Авића у Трнави и Дмитрића у Атеници.

10. У Лозници се помињу 1822. године у тевтеру чибука.

11. На овај податак указао нам је Радојко Николић, књижевник из Чачка, аутор „Камене књиге предака“ („Задруга“, Београд, 1979).

12. Исто. Оба споменика налазе се на сеоском гробљу у Жаочанима.

13. Архив Србије, Министарство финансија, Збирка тевтера, инв. бр. 269. Тевтер је публиковао Радош Ж. Маџаревић у „Изворнику“ Међуопштинског историјског архива за 1988. годину, стр. 5—21.
14. Исто. Иначе, презиме Лисечанин не јавља се у каснијим документима.
15. Казивања покојног Илије Главоњића из Горачића, забележио, 1970. године, аутор овог рада.
16. Помиње се у тавтерима чибукa за 1822. и 1824. годину. (Архив Србије, тевтер чибучки нахије пожешке од 1824. године марта 1, инв. бр. 299; исто, нахија рудничка инв. бр. 301).
17. Исто, али и проучавања Мирослава Мила Мојсиловића, публицисте из Чачка.
18. На ово је посебно указао још Вук Стеф. Караџић, а предање из Горачића пренели су аутору овог рада, 1970. године, Илија Главоњић и Раде Петковић, земљорадници из Горачића.
19. Као под 16 и 17.
20. Као под 13.
21. Драгољуб М. Павловић, „Драгачевске биографије — Милић и Симо Радовић“, Зборник радова Народног музеја, XV, Чачак, стр. 152. Јован Радовић Корда, студент из Виче, пореклом од каонских Радовића, покушао је у Тамнику да пронађе потомке Васиља Радовића, али у томе није успео.
22. Више га тамо нема. Књижевник Бранко В. Радичевић тврди да је однесен у Београд, где му се изгубио траг.
23. Чува се у Народном музеју у Чачку, али је јако оштећен.
24. Др Бранко Перуничкић, „Чачак и Горњи Милановац 1815—1915“, II, Историјски архив, Чачак, 1969, стр. 7. Приређивач овог издања (збирке докумената) не наводи у ком се фонду Архива Србије у Београду налази овај документ — попис кућних старешина у Чачку.
25. Протокол умрлих цркве чачанске чува се у Међуопштинском историјском архиву у Чачку, чији нам је директор, Радош Ж. Маџаревић, скренуо пажњу на овај податак, (па му се на томе захваљујемо). Његови синови имали су презиме Милановић, а унук Александра — Алекса, који је у Чачку умро 1919. године, пописиван је као Милановић, па Бербовић.
26. Архив Србије, Министарство финансија Краљевина Србије, Збирка тевтера, инв. бр. 279, и Архив Србије, Тевтер чибучки нахије пожешке од 1824. године, марта 1, инв. бр. 299; исто, Нахија рудничка, инв. бр. 301.
27. Исто. Ове тевтере публиковао је Радош Ж. Маџаревић у „Изворнику“ Међуопштинског историјског архива у Чачку 1987, 1988. и 1989.
28. Архив Србије, Министарство финансија, Збирка тевтера, инв. бр. 279.
29. Казивања (забележена 1968. године) Илије Ракићевића из Губереваца, Илије Јањића, Рада Петковића и Илије Главоњића из Горачића.
30. У време Хаџи-Проданове буне помињу се још неки људи, чијим се судбинама и евентуално сеобама нисмо бавили. На њих је Протић указао у „Трнавским мученицима“. Примера ради, да је у Стјенику живео испосник Јован, да је устанички барјактар био је јереј Симеун Ристовић из Трнавe, да је у Трнави живео и учествовао у Хаџи-Продановој буни поп Радован Вујовић, да су у Ласцу живели Миладиновићи (и данас их има), да је у окршају против Турака на Небошу погинуо Ђука (вероватно Ђока) Живковић из Трнавe, да се у то време у пећини испод Небоша подвизао Василије, звани Рујо, из Бања Луке и да је некуда отишао, да су Турци у Драгачеву (углавном у Горачићима), посекали 60 људи, а многе одвели у Чачак, одакле су спроведени у Београд. Истина, покушавали смо да нешто више сазнамо о тим људима, али — без успеха: њихову судбину не помињу малобројна документа, нити аутори текстова о Хаџи-Продановој буни (ни Вук Стеф. Караџић, ни Сима Милутиновић Сарајлија, ни др Бартоломео Куниберт, ни Милосав Д. Протић Гучанин, ни Милован Суботић, аутор рукописне хронике Трнавe и Виљуше, која се чува у Међуопштинском историјском архиву у Чачку). Наравно, додатна проучавања можда би могла још понешто да осветле. Занимљиво је да нико није поближе проучио и породицу Протић, која потиче од Ристовића и најстарији је род у Трнави.